

gerçekten bilmeniz gereken

50 ekonomi fikri

Edmund Conway

 domingo

İçindekiler

Giriş 3

TEMEL KAVRAMLAR

- 01 Görünmez El 6
- 02 Arz ve Talep 10
- 03 Malthus Kapanı 14
- 04 Fırsat Maliyeti 18
- 05 Teşvikler 22
- 06 İşbölümü 26
- 07 Karşılaştırmalı Üstünlük 30

HAREKETLER

- 08 Kapitalizm 34
- 09 Keynesçilik 38
- 10 Monetarizm (Parasalcılık) 42
- 11 Komünizm 46
- 12 Bireysellik 50
- 13 Arz Yönlü İktisat 54
- 14 Marjinal Devrim 58

EKONOMİLER NASIL ÇALIŞIR?

- 15 Para 62
- 16 Mikro ve Makro 66
- 17 Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) 70
- 18 Merkez Bankaları ve Faiz Oranları 74
- 19 Enflasyon 78
- 20 Borç ve Deflasyon 82
- 21 Vergiler 86
- 22 İşsizlik 90
- 23 Döviz Cinsi ve Kurlar 94
- 24 Ödemeler Dengesi 98
- 25 Güven ve Hukuk 102
- 26 Enerji ve Petrol 106

FINANS VE PİYASALAR

- 27 Tahvil Piyasaları 110
- 28 Bankalar 114
- 29 Menkul Kıymetler 118
- 30 Riskli İş 122
- 31 Ani Yükseliş ve Düşüşler 126
- 32 Emeklilik Fonları ve Refah Devleti 130
- 33 Para Piyasaları 134
- 34 Balonları Şişirmek 138
- 35 Kredi Daralması 142

KONULAR

- 36 Yaratıcı Yıkım 146
- 37 Konut Sahibi Olmak ve Konut Fiyatları 150
- 38 Bütçe Açıkları 154
- 39 Eşitsizlik 158
- 40 Küreselleşme 162
- 41 Çok Taraflılık 166
- 42 Korumacılık 170
- 43 Teknolojik Devrimler 174

ALTERNATİF EKONOMİ

- 44 Kalkınma Ekonomisi 178
- 45 Çevre Ekonomisi 182
- 46 Davranışsal İktisat 186
- 47 Oyun Teorisi 190
- 48 Suç Ekonomisi 194
- 49 Mutluluk Ekonomisi 198
- 50 21. Yüzyıl Ekonomisi 202

Terimler Sözlüğü 204

Dizin 206

Giriş

“Can sıkıcı, iç karartıcı ve hatta oldukça sefil ve ıstıraplı bir konu; adına, şöhreti gereği, kasvetli bilim diyebiliriz.”

Thomas Carlyle’ın 1849’da yaptığı bu ekonomi tanımı, iyi ya da kötü, akıllarda kaldı. Aslında şaşırılmamak lazım. Ekonomi, işler yolunda gitmediğinde fark ettiğimiz bir şey. İktisat bilimine ancak ekonomi krize girdiğinde, binlerce insan işinden olduğunda, fiyatlar hızla tırmandığında veya düştüğünde kulak kesiliriz. Böyle durumlarda, özellikle de yüzleşmemiz gereken zorlukların altını çizip, her istediğimize sahip olamayacağımız gerçeğini ortaya döktüğünde, ekonomi, gerçekten de kasvetli gözüktür ve sunu ortaya koyar: İnsanoğlu doğuştan kusurludur.

Tipik bir iktisatçının yapacağı gibi, gerçeğin aslında bu kadar basit olmadığını eklemeliyim. Ekonomi sırf sayıların, istatistiklerin ve kuramların incelemesi olsaydı, kasvetli bilim tanımı o kadar da yanlış olmazdı. Fakat ekonomi en temelinde insanı inceler. Başarıya nasıl ulaştığımızı, bizi tatmin ve mutlu eden şeyleri, insanlığın nesiller boyunca nasıl daha sağlıklı ve zengin hale geldiğini sorgular.

Ekonomi aynı zamanda insanları neyin motive ettiğini inceler; zorluk veya başarı karşısında ne tepki verdiklerine bakar. İnsanların kısıtlı seçenekler karşısında yaptıkları seçimleri ve neyi neye tercih ettiklerini sorgular. Tarih, politika ve psikolojiyi kapsayan bir bilimdir ekonomi; ve tamam, arada bir-iki formül de vardır. Tarihin görevi geçmişteki hatalarımızı göstermekse, ekonomininki de gelecek sefere neleri daha farklı yapabileceğimizi göstermektir.

Bunu başarıp başaramadığı ise ayrı bir tartışma konusudur. Bu kitap yayıma hazırlanırken dünya, tarihinin en büyük finansal krizlerinden biriyle boğuşuyordu. On yılların birikmiş borçları uluslararası piyasayı

etkisi altına aldı. Dünyanın en büyük ve eski bankaları, perakendeci ve imalatçıları battı. Krizin pek çok yeni özelliği vardı; mesela, birbirinden karmaşık yeni finansal araçlar ya da Soğuk Savaş'ın sona ermesinden beri Amerika'nın süper güç konumunun sorgulanmasıyla ortaya çıkan yeni ekonomik ilişkiler... Ama aslında geçmişteki pek çok krizle de ortak yönleri vardı. Peki, eğer tekrar tekrar aynı hataları yaparsak, ekonominin amacı nedir?

Bunun cevabı basit. Yüzyıllardır ekonomiyi nasıl yöneteceğimize dair edindiğimiz bilgiler, bizi, atalarımızın hayal edemeyeceği kadar zengin, sağlıklı ve uzun ömürlü yaptı. Bu elbette Tanrı'nın lütfu değildir. Refah seviyemizin asla garanti altında olmadığını anlamak için tek yapmamız gereken Sahra altı Afrika ile Asya'nın çeşitli bölgelerindeki ülkelere bakmaktır; insanlar buralarda Avrupa'nın ortaçağı seviyesinde yaşar. İşin aslı, refah son derece kırılgan bir olgudur. Fakat ekonomide hep görüldüğü üzere, kazanımları cepte görür ve işin daha çok kasvetli yönlerine odaklanmayı tercih ederiz.

Bu, insan doğasıdır. Pek çok ekonomi kitabı bu gibi yanılsamaları yok etmeye çalışır. Ancak ben bu çabayı fuzuli buluyorum ve açıkçası pek tarzım da değil. Bu kitabın amacı basitçe, ekonominin nasıl işlediğini açıklamak. Ekonominin küçük kirli sırrı aslında hiç de karmaşık değildir; zaten niye olsun ki? Ekonomi insanoğlunu inceler ve bu yüzden ürettiği fikirler sağduyudan pek de farklı değildir.

Bu kitap, bölümleri ardı ardına okunacak şekilde tasarlanmadı: Bu 50 fikrin her biri kendi başına anlamlı (ayrıca başka bölümlere bakmanın faydalı olacağı yerler varsa, not düştim).

Umuyorum ki bu fikirleri okuduktan sonra biraz olsun iktisatçı gibi düşünmeye başlayabileceksiniz: Neden böyle davrandığımıza dair sorular soracak; geleneksel bilgileri reddedecek; hayattaki en basit şeylerin bile aslında daha karmaşık –ve bu yüzden de daha güzel– olduğunu anlayacaksınız.

Okuduğunuz giriş yazısı buna güzel bir örnek. Yazardan beklenen, kitapta emeği geçen herkese teşekkür etmesidir. Fakat nereden başlasam? Bu kitabın basıldığı kâğıtların kaynağı olan ormanın sahiplerinden mi? Yoksa satırları oluşturan mürekkebin üretildiği fabrikadaki işçilerden mi? Ya da in’de cilt makineleri kullanan personelden mi? Dünyadaki birbirine bağlı her şey gibi, bu kitabın da ortaya çıkmasında yayıncısından onu kitabevinize getiren kargo şirketine, milyonlarca insanın emeği var. (Bu kitabın İngilizce orijinalinin ne diye in’de basıldığını merak ediyorsanız, küreselleşme ile ilgili bölümü okuyun.)

Bu kitap, özellikle iktisatçılar, profesörler, finansçılar, iş adamları ve politikacılarla geçmiş yıllarda gerçekleştirdiğim sohbetlerin, kitapıllardan bulabileceğiniz harika ekonomi kitaplarının ve –daha da heyecan vericisi– internet araştırmalarının bir ürünü. Buradaki fikirler, kimi önde gelen kimi daha az tanınan, sayısız ekonomistin fikirlerini aktarıyor. Aynı zamanda Quercus’tan Judith Shipman’a da bu harika dizinin bir parçası olmamı sağladığı için teşekkür etmeliyim. Ve yine editörlerim Nick Fawcett ile Ian Crafton’a; bana bu kitabı yazacak bir yer sunan Vicki ve Mark Garthwaite’e; yardımları için David Litterick, Harry Briggs ve Olivia Hunt’a ve destekleri için annem ile ailemin geri kalanına teşekkürü bir borç bilirim.

Edmund Conway, 2009

01 Görünmez El

1980'lerin klasik filmi *Wall Street*'in kötü adamı Gordon Gekko, "Açgözlülük iyidir" demiş ve toplumun finansçılara dair tüm korkularını bir anda haklı çıkarmıştı. Rezilce bir para hırsı, acımasız Manhattan dünyasında utanılacak bir şey değildi artık; çizgili gömlek ve kırmızı pantolon askısı gibi, gururla taşınmalıydı.

Film, 20. yüzyılın sonunda insanları şok etti, evet, ama siz asıl iki yüzyıl önce bu tip bir beyanın nasıl karşılanacağını düşünün. O zamanlar entelektüel hayat kilisenin kontrolü altındaydı ve insanları "ekonomik hayvanlar" olarak tanımlamak neredeyse dine hakaret kabul ediliyordu. İşte şimdi Adam Smith'in radikal "görünmez el" fikrinin 18. yüzyılda nasıl karşılandığını aşağı yukarı hayal edebilirsiniz. Yine de, tıpkı Hollywood'daki torunu gibi, Smith'in kitabı da büyük ticari başarı yakaladı ve ilk basımında tükendi; o günden beri de klasikler arasında yer alıyor.

Bireysel çıkar "Görünmez el", arz-talep kanununun (bkz. 2. Bölüm) kısa adıdır ve bu iki etkenin itme ve çekmesinin toplumun tümüne nasıl fayda sağladığını açıklar. Ardında yatan basit fikir şudur: İnsanların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi yanlış değildir. Serbest bir piyasada, kendi çıkarını kovalayan insanların toplam eylemi toplumun tümüne fayda sağlar ve herkesi zenginleştirir.

Smith, 1776 tarihli klasik eseri *Milletlerin Zenginliği*'nde bu tabiri sadece üç kere kullanır. Ama eserin önemli paragraflarından biri, görünmez elin önemini vurgular:

[Her birey] ne kamu yararını gözetme niyetinde ne de onu ne kadar gözeteceğini biliyor; [kendi] işini, azami değere ulaşacak yöntemle

dönem

İÖ 350

Aristoteles mülkün şahsi olması gerektiğini savunur.

1723

Adam Smith doğar.

1759

Adam Smith'in *Ahlaki Duygular Teorisi* yayımlanır.

idare ederken sadece kendi kazancı için çalışıyor ve diğer birçok şeyde olduğu gibi bunda da, görünmez bir el onu hiç niyetlenmediği bir işin parçası yapıyor... Kendi çıkarı peşinde koşmakla, toplumun çıkarını, çoğu zaman onu gözetmeye niyet ettiği zamankine göre daha etkin şekilde gözetmiş olur. Kamu yararına ticaret ediyormuş gibi davrananlardan pek hayır geldiğini görmedim.*

Bu fikir, serbest piyasanın, karmaşık modern toplumların gelişiminde neden bu kadar önemli olduğunu anlamamıza yardımcı olur.

Görünmez elden alınacak ders Bir mucidi ele alalım: Thomas. Thomas yeni bir ampul tasarlamış; piyasadakilerden daha etkili, uzun ömürlü ve parlak. Bunu kendi çıkarı için yaptı; zengin, hatta belki ünlü olmayı umuyor. Ortaya çıkan ürün toplumun tümüne yarayacak; hem ampul üreticileri için istihdam yaratacak hem de ürünü satın alanların hayatlarını (ve oturma odalarını) aydınlatacak. Ampul için talep olmasaydı kimse Thomas'a para ödemeyecekti ve böylece görünmez el, böyle bir hataya düştüğü için onu cezalandırmış olacaktı.

Benzer şekilde, Thomas'ın işinin tuttuğunu ve para kazandığını gören diğerleri de daha iyi ve daha parlak bir ampul tasarlayarak ondan daha çok para kazanmaya çalışacaktır. Onlar da zenginleşmeye başlayacak. Fakat görünmez el asla uyumuyor. Bu sefer Thomas fiyat düşürerek rakiplerinden fazla satmaya çalışacaktır. Daha ucuz ampule kavuşan tüketicinin ise değmeyin keyfine.

Thomas sürecin her aşamasında kendi çıkarına hareket eder, toplumun çıkarını düşünmez, ama sonuç beklenmedik biçimde herkese fayda getirir. Görünmez el kuramı bir anlamda, matematikte iki negatif değer pozitif değer etmesine benzer. Sadece bir kişi kendi çıkarını kovalasa ve diğer herkes fedakâr davransa, toplumun ihtiyaçları karşılanamaz.

* Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*. İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2006.
Çev: Haldun Derin. S. 485.

1776

Milletlerin Zenginliği
yayımlanır.

2007

Smith'in kurucusu olarak ekonomi bilimine yaptığı katkı 20 poundluk banknot üzerine basılan portresiyle takdir edilir.

16 Mikro ve Makro

Ekonomi aslında iki başlıktan oluşur. İlki, insanların nasıl ve neden belli kararlar aldıklarını inceleyen teknik bir uzmanlıktır. İkincisi ise, hükümetlerin büyümeyi nasıl sağladığını, enflasyonla nasıl mücadele ettiğini, nasıl finansman sağladıklarını ve işsizliği nasıl belli bir seviyede tuttuklarını anlamaya çalışan daha genel bir yaklaşımdır. Ekonomiyi anlayabilmek için mikroekonomi ve makroekonomi arasındaki farkı bilmek gerekir.

Yeni tanışan iktisatçılar birbirlerine ilk olarak “mikro mu makro mu?” diye sorar. Bu iki yaklaşım arasındaki ayrım ekonominin kalbidir. Sıkı iktisatçılar için bu ikisi tamamen ayrı çalışma alanlarıdır; o kadar ki kariyerleri boyunca bunlardan sadece birine yoğunlaşan bir iktisatçı, bir şeyden geri kaldığını düşünmez.

Fark nedir? Antik Yunanca’da küçük anlamına gelen *mikros*’tan gelen mikroekonomi, hanelerin ve işletmelerin nasıl karar verdiğini ve piyasayla etkileşime geçtiğini inceler. Örneğin, bir mikro uzmanı belli bir tarım türünün yıllar içinde nasıl büyüyüp küçüldüğüne odaklanabilir.

Makroekonomi terimi ise büyük anlamına gelen *makros*’tan gelir ve ekonominin tümünün nasıl işlediğini inceler. Bir makro iktisatçı daha çok, ülkenin güçlü büyümesine rağmen enflasyonun düşük olmasının (1990’larda Amerika’da durum böyleydi) veya artan eşitsizliğin (son yıllarda İngiltere ve Amerika’daki durum) sebepleri gibi konularla ilgilenir.

dönem

1930

Büyük Buhran bireysel davranış ve kitlesel davranış arasında ayrım yaratır.

1933

Makroekonomi terimi ilk kez Norveçli iktisatçı Ragnar Frisch tarafından kullanılır.

“Mikroekonomi: Paranın kimde olduğunu ve benim onu nasıl ele geçirebileceğimi araştıran alan. Makroekonomi: Hangi hükümet biriminin gerekli silaha sahip olduğunu ve bunu nasıl ele geçireceğimizi araştıran alan.”

Gary North, Amerikalı gazeteci

Ayrımın temelleri Peki, bu ayrım neden oluşur? Aslında güzel bir sorudur bu; 20. yüzyılın ortalarına kadar böyle bir ayrım yoktu. Bir iktisatçı sadece bir iktisatçıydı. Büyük ölçeğe odaklananlar kendilerini parasalcı iktisatçı olarak tanımlıyordu; küçük ölçeğe odaklananlar ise fiyat kuramcıları olarak tanımlanıyordu. Aslında iktisatçılar daha çok küçük ölçekte düşünüyorlardı. Sonra John Maynard Keynes çıktı ve bu konudaki algıları değiştirdi (bkz. 9. Bölüm). Özünde, hem yurtiçinde (kamusal harcama ve faiz oranlarını kullanarak ekonomiyi kontrol etmek yoluyla) hem de uluslararası alanda (diğer ülkelerle ticareti kontrol ederek) devletin rolünü vurgulayarak makroekonomiyi yarattı.

Diğer yanda, mikroekonomi de başlı başına dev bir çalışma sahası haline geldi. Bu alan, genelde arz ve talebin çeşitli durumlarda nasıl etkileşime geçtiğine (bkz. 2. Bölüm) odaklanır. İnsanların vergilere, düzenlemelere, fiyat veya zevk değişimlerine verdiği tepkileri araştırır ancak bunların ekonominin tümünü nasıl etkileyeceğine dair sonuç üretmez. Bu sonucusu, makro iktisatçının işidir. Bu ikisi elbette birbiriyle ilişkilidir ama ikisini birbirinden ayıran, mikronun diğer piyasalardan bağımsız tek bir piyasaya yoğunlaşması, makronun ise piyasaların tümüne bakmasıdır.

Bu, makro iktisatçıların bir ekonominin davranışı hakkında çok genel varsayımlarda bulunması anlamına gelir. Bu varsayımlar arasında uzun vadede arz ve talep dengesine ulaşılabacağı gibi tartışmalı fikirler de vardır.

1950'ler

Keynesçilikle beraber makroekonomi popülerleşir.

1990'lar

Makroekonomideki sakinlik döneminde mikroekonomi yeşerir.